

CONDIȚIILE DE DESCOPERIRE ALE KUROS-ULUI ARHAIC DE LA HISTRIA (DUPĂ CARNETEELE LAMBRINO)

Petre ALEXANDRESCU

Una din marile lacune ale arhivei șantierului de la Histria a fost lipsa documentației de șantier și a unui important lot de ceramică din perioada conducerii șantierului de către prof. Scarlat Lambrino (1928-1940). Exilul prof. Scarlat Lambrino și a Marcellei F. Lambrino, deveniți, personae non-gratae ale regimului comunist din România, nu a permis până de curând obținerea de informații cu privire la soarta acestor documente. Dar lacuna a fost recent umplută, datorită unui fericit concurs de împrejurări, prin recuperarea unei părți din documentație și a lotului de ceramică. Un prim rezultat al cercetării acestei arhive este studiul care urmează. El este precedat de o notă mai veche, redactată înaintea fericitei recuperări, care evoca exilul tragic al cuplului Lambrino, în special al Marcellei F. Lambrino.

Când în 1940 Scarlat și Marcelle Lambrino plecau de la Histria pentru a prelua Direcția Școlii Române de la Roma (Accademia di Romania), ei nu realizau că nu se vor mai reîntoarce niciodată pe acest șantier, pe care l-au condus din 1928, după moartea lui Vasile Pârvan. Săpăturile pe care le întreprinseseră au avut meritul de a pune la dispoziția științei o cantitate considerabilă de documente arheologice, situând această cetate greacă periferică în centrul dezbaterii istorice și arheologice contemporane. Săpăturile arheologice, nu foarte întinse, dar conduse cu o disciplină exemplară, au produs o bogată recoltă de material arheologic de toate speciile, umplând la data aceea depozitele șantierului și mobilând noul Muzeu de la fața locului. Situl, de un farmec ieșit din comun, pierdut printre mlaștini, lagune, cordoane litorale, scăldat în lumină mediteraneană, cu o infinită varietate de păsări și animale, fusese transformat cu gust într-un adevărat paradis terestru, după mărturiile vizitatorilor români (Mihail Sadoveanu) și străini în trecere. Față de perioada de „Sturm und Drang” a predecesorului lor, aceea a soților Lambrino se remarcase prin rigoare, spre folosul elevilor lor, D. Tudor, B. Mitrea, Em. Coliu, D. Adameșteanu, Dorin Popescu etc. Profesorul și soția sa au fost obligați însă să abandoneze totul. Dar mai mult decât atât: declarați „trădători”, „inamici ai poporului”, acuzați pe nedrept de furt¹, ei au fost loviți de *damnatio memoriae*, numele lor fiind interzis,

¹ Histria. Monografie arheologică, București, I, 1954 (ed. Em. Condurachi), p. 6.

până în anii '60, din toate publicațiile românești, pentru motive politice – dar și din resentimentele personale ale colegilor lor.

Aș vrea să evoc aici ultima parte a carierei și vieții Doamnei Marcelle Flot Lambrino, al cărui nume este bine cunoscut prin cartea sa *Les vases archaïques d'Histria*², originală și încă indispensabilă. Autoarea, elevă a cunoscutului ceramist Edmond Pottier, se făcuse deja remarcată prin trei fascicule din seria franceză a CVA: *Musée Vivenel*, 1924 (premiul Ambatiédos); *Bibliothèque Nationale (Cabinet des Médailles)*, fasc. 1, 1928, și fasc. 2, 1931. Familiaritatea cu cioburile de la Histria, care ieșeau în mare cantitate din săpături, un simț just al clasificării, o bună cunoaștere a literaturii subiectului, care în anii '30 era în centrul cercetării – mai ales engleze (J.D. Beazley, Robert M. Cook, H. Payne) – motivează eoul internațional imediat al cărții, utilă și astăzi ca introducere în problematica ceramicii arhaice din Grecia de Est. Volumul era dedicat acestei categorii ceramice, fie decorate, fie de uz comun, chiar și amforelor comerciale. Majoritatea atribuțiilor propuse de autoare sunt încă valabile, desigur cu corecturile aduse între timp de progresul cercetării. Era la acea dată, pe plan european, una dintre cele mai complete lucrări privind ceramica unui sit grecesc din epoca arhaică și singura pentru cetățile grecești din bazinul Mării Negre.

Care era intenția doamnei Lambrino cu privire la continuarea cercetării sale? Era oare în proiect și publicarea unui al doilea volum, dedicat ceramicii cu figuri negre, mai ales attice, dar și corintice, clazomeniane etc.? Deținem acum dovezi potrivit cărora Marcelle Lambrino pregătea deja un asemenea volum.

Întreprind de mai mulți ani o anchetă cu privire la soarta documentației săpăturilor Lambrino, a cărei lipsă a fost semnalată în primul volum al seriei *Histria* – în termenii unui jargon trivial și stalinist. Soții Lambrino avuseseră într-adevăr ideea nenorocită de a o „salva de urgență bolșevică”. Ei au luat cu ei în străinătate toate documentele săpăturilor (carnetele de șantier, desenele de obiecte, planuri etc.), probabil și cu intenția de a pregăti la Roma publicarea lor. Imprudent act, mai ales într-o epocă atât de nesigură ca aceea din anii '40! Documentația, care a ocupat desigur mai multe lăzi, a urmat în chip penibil proprietarii ei în rătăcirile lor prin Europa. După moartea lui Scarlat Lambrino în 1964, care funcționase un timp ca profesor asociat la Universitatea din Lisabona, soția sa s-a reîntors în condiții mizerabile în Franța (fără pensie sau asigurare medicală), târând după sine povara lăzilor. După mărturia verbală a lui Dinu Adameșteanu, acestea au ajuns în cele din urmă în veranda prof. Bazile Munteanu, prieten al soților Lambrino. Continuarea acestei povești se pierde în necunoscut.

Iată o prețioasă informație dintr-o scrisoare a lui Marcelle Lambrino din 1966 către Dinu Adameșteanu, pusă mie generos la dispoziție de către destinatar: „Je vous ai dit que j'ai un contrat à la recherche (CNRS) pour publier les fouilles d'Histria, mais surtout dans l'idée de Louis Robert de publier d'abord les Carnets de fouilles, cet à quoi je travaille en ce moment. Je constate avec soulagement que Louis Robert est un grand défenseur de Scarlat et les carnets de fouilles du début, très soignés et ornés de jolis dessins, très exactes, ne pourrions faire qu'une bonne impression. Louis Robert est venu chez moi il y a une quinzaine. Je lui ai montré

² Fundația Regele Carol I, București, 1938.

ces Carnets, et cette vue qui l'a décidé (avec tout ce que lui soufflais en douce, sans en avoir l'air, pour l'amener à ce que que désirais), et maintenant je sais comment travailler et cela va aller j'espère assez vite. J'espère faire plusieurs années de fouilles avant la fin de l'année. Les dessins suivront le texte sur le bas de la page et le tout en français..." Din nefericire această lucrare, atât de entuziast începută, nu a fost terminată. Doamna Lambrino se prezenta la CNRS în fiecare lună pentru a primi o mică subvenție pentru munca ei, până la un anumit moment pe care nu îl putem preciza. Apoi nu a mai apărut. Se pare că a mai trăit câțiva ani, cu ajutorul generos al câtorva prieteni, Louis și Jeanne Robert, Pierre Devambez, Georges Vallet³.

iunie 2001

*

În perioada direcției sale la Muzeul Național de Antichități, prof. Gheorghe Ștefan a adus de la Facultatea de Istorie a Universității din București câteva obiecte descoperite printre dărmăturile cancelariei prof. Scarlat Lambrino, din bombardamentele americane din 1944. O neașteptată descoperire a fost aceea a faimosului decret de la Histria în cinstea lui Agathokles, fiul lui Antiphilos⁴, considerat până atunci „dispărut fără urme”⁵. Însă surpriza cea mai mare a fost găsirea printre aceste resturi a unui fragment de *kuros*, ușor atins de incendiu, a cărui proveniență nu putea fi decât tot Histria. Descoperirea a fost semnalată de Em. Condurachi, în 1960⁶, și reluată imediat de Gabriella Bordenache, în studiul ei din 1961⁷, cu o primă evaluare stilistică (560-550 a. Chr.). În chip firesc, autoarea adăuga, „il frammento istriano ci prova l'esistenza di un tempio e di offerte votive in marmo già alla metà del VI secolo”. La acea dată, piesa nu putea fi pusă în legătură cu un sanctuar, condițiile de descoperire nefiind cunoscute. În *vulgata* șantierului s-a răspândit părerea, potrivit căreia fragmentul de *kuros* ar fi fost găsit în cursul săpăturii soților Lambrino din punctul B (bazilica „Pârvan”) ⁸.

Dar tot G. Bordenache, *Sculture greche e romane nel Museo Nazionale di Antichità di Bucarest, I. Statue e rilievi di culto, elementi architettonici e decorativi*, București (1969), p. 13, aducea mai târziu o informație precisă referitoare la condițiile de descoperire ale *kuros*-ului: „Histria. Scavi del 1939. Trovato in un profondo pozzo di scarico preso l'estremità nord del peribolo della zona sacra”. Prin *peribolo* trebuie înțeles paramentul de vest al templului A', considerat la acea vreme ca *peribol*⁹. Prin *pozzo di scarico* se înțelege „puț de descarcerare, depozit”.

³ Nu am putut încă afla data morții sale.

⁴ *ISM I*, 15.

⁵ *Histria I*, p. 4.

⁶ Em. Condurachi, *Contribuții la studiul epocii arhaice la Histria*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu* (1960), p. 111.

⁷ G. Bordenache, *Histria alla luce del suo materiale scultoreo*, din *Dacia N.S.* 5(1961), p. 187-189, fig. 2.

⁸ În problema descoperirii de către soții Lambrino a unui sanctuar al lui Apollo sub bazilica „Pârvan” vezi rezervele noastre în *Histria VII, Histoire et stratigraphie* (sub tipar).

⁹ D.M. Pippidi, *SCIV 2* (1951), 1, p. 16-17; *idem*, în *Histria I*, p. 240-246, gib. 89, 91.

Pasajul din cartea G. Bordenache nu a stârnit nici un ecou la echipa de la Histria, programându-se recent chiar săpături în zona bazilicii „Pârvan”, în vederea cercetării templului „lui Apollo”. Este motivul pentru care Maria Alexandrescu Vianu, *Histria IX*, București 2000, p. 30, prelua cu prudență informația G. Bordenache: „Nous ne sommes pas en mesure de contrôler cette information”. Găsirea recentă a unei părți din arhiva de șantier Lambrino ne-a prilejuit reexaminarea acestei importante neclarități.

Așa cum se știe, prin inventarierea imensei arhive rămase de la Jeanne și Louis Robert, lăsată în grija Academiei de Inscricții și Belle-Arte de Jeanne Robert (dispărută în anul 2002), o echipă de învățați (Glen W. Bowersock, de la Princeton, François Chamoux, de la Academia de Inscricții și Belle-Arte, și Jean-Louis Ferrary, de la École Pratique des Hautes Études) a clasat documentele, „căzând” peste „carnetele Lambrino”. În cursul unei ședințe solemne a Academiei de Inscricții și Belle-Arte din 9 decembrie 2003, copiile xeros după prețioasele documente au fost predate, prin Alexandru Avram, Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”, care pregătește, cu sprijinul Academiei de Inscricții și Belle-Arte, o transcriere în vederea publicării dosarului în seria *Histria*, ca volum de-sine-stătător¹⁰.

Dosarul Lambrino nu este, din nefericire, complet¹¹. El cuprinde:

- patru carnete pentru săpăturile 1928-30 (numerotate de la 1 la 4);
- trei caiete de schițe-relevee de teren, la scară, privind săpăturile din 1931, 1932, 1933, 1934, 1936 (inclusiv turnul de la Constanța, str. Dragoș Vodă), 1938 și 1940. Cel mai bogat, cu 34 de foi, este albumul 4, pentru care a existat și o copie, astăzi lipsă.

Așa cum reiese din scrisoarea lui Marcelle Lambrino către Dinu Adameșteanu¹², ea pregătea o publicare a arhivei, în cadrul unui contract cu CNRS. Printre materialele din această arhivă se află și caietul al doilea al transcrierii pregătite pentru tipar din anii '60, cuprinzând copia „pe curat” a notelor din 1929-1930 și 1931.

Carnetele cuprind note, redactate de Scarlat și de Marcelle Lambrino în limba română sau franceză. Descreriile, pentru fiecare zi de șantier, sunt precise, cu numeroasele și variatele obiecte descoperite, cele mai multe desenate tot de către aceiași, sunt numerotate cu un fel de număr de inventar. Deși incompletă, arhiva denotă grija și minuția cu care s-a făcut cercetarea, în limitele metodologice ale epocii. Ea confirmă tradiția orală de la Histria, reprezentată de Dinu Adameșteanu, Bucur Mitrea, Dumitru Tudor, unanimă în a proclama rigoarea cu care soții Lambrino luau note în timpul campaniilor de săpături.

Ultimele trei foi din albumul nr. 4, n° 31, 32 și 34, cuprind schițe de teren (după caligrafie, executate de Scarlat Lambrino) din octombrie 1940. Deși nu este indicat sectorul, este evident că desenele reprezintă nord-estul cetății, mai precis, partea de nord a ceea ce cunoaștem astăzi ca fiind „Zona sacră”. O atență

¹⁰ A. Avram, *Scarlat et Marcelle Lambrino: notes inédites sur les fouilles d'Histria (1928-1940) récemment retrouvées*. Dacia N.S., 46-47 (2002-2003) (sub tipar).

¹¹ Pentru cunoașterea vicisitudinilor prin care au trecut Scarlat și Marcelle Lambrino în timpul exilului lor, motivând actuala stare a arhivei, vezi mai sus.

¹² Vezi mai sus, p. 132-133.

comparație cu primele relevee și fotografii din 1950, publicate în *Histria I*, la stadiul la care se aflau ruinele după 10 ani interval, permite situarea schițelor în această parte a cetății. Cele mai relevante sunt cele două relevee ale lui Dinu Theodorescu din pl. XXIX și fig. 88, precum și fotografiile din fig. 87 și 107. Putem așadar localiza rețeaua de ziduri ale fazei târzii de pe foaia 34 (scara 1:10), în partea de nord a așa numitului „edificiu constantinian”, în realitate un „domus” cu curte interioară și peristil, din perioada romană târzie. Autorul indica și coloanele căzute ale peristilului (notate B-E), ridicate în picioare după 1952. Prezența acestora îl face să presupună existența în acel loc a unei „bazilici”.

Pe foaia 31 (scara 1:75) este desenată o casetă (6,20 x 5,85 m), deschisă în această suprafață, fără însă a o putea localiza cu precizie. Recunoaștem poziția ei după latura de 6,20 m, de pe foaia nr. 34. Este spațiul unei încăperi, unde Lambrino a săpat până la stâncă, așa cum obișnuia și în cercetările sale anterioare. Pe fundul casei au apărut trei laturi ale unei încăperi (3,05 x 3,65 x 2,75 m, zidul de 0,40 m grosime, din „pietre verzi legate cu pământ”, indicat prin litera B). Așa cum reiese din desenul de pe foaia 32, zidul era așezat chiar pe stânca de schist verde. Latura de sud era parțial instalată peste puțul denumit A, pe un „strat subțire de umplutură din pământ și cărbune”. Încăperea, aflată aproape pe fundul casei, peste roca de schist (așa cum reiese din profilul desenat de foaia 32), datează din perioada Roman I, aparținând primului nivel după distrugerea getică. Apare și un zid, marcat cu litera D, despre care se spune „mur qu'est plus en air que B, donc plus récent”, și care ține probabil de nivelul Roman II. Pavajul marcat cu C, „en pierres brutes”, din colțul de est al casei, aparținea probabil spațiului grecesc dintre templul lui Zeus și A'. Puțul A, traversat de zidul B, are 1,50 m (0,65 + 0,40 [grosimea zidului] + 0,45)¹³. Lambrino a desenat pe foaia 31 și profilul F-F al casei (scara 1:50) pentru a analiza puțul A, care se adâncește cu 1,30 m în stâncă. Tot pe foaia 32 este desenat (cu un scris mai neglijent, poate mai târziu, al Marcellei Lambrino) și planul unui (probabil?) alt puț, situat la capătul zidului B, având dimensiuni ușor diferite de puțul A (1,45 adâncime, pe 1,20 x 0,90 m deschidere).

În partea de sus a foi 34, Marcelle Lambrino dădea – cu un scris tremurat, de bătrânețe, ulterior efectuării desenelor – importanta afirmație: „J'ai tiré d'ici l'Apollon archaïque. Le n° 33, *Apollon archaïque*¹⁴. On le retrouvera dans la copie de cet album”¹⁵. Foaia 33 lipsește din caiet. Lambrino a denumit, după această descoperire, resturile de ziduri târzii de pe foaia 34, „la basilique à Apollon archaïque”. La est, zidul templului A'.

Prin „Apollon archaïque” înțelegem kuros-ul arhaic. El a fost găsit desigur în puțul A, pentru care s-a desenat profilul de pe foaia 32. Se verifica astfel informația atât de precisă a Gabriellei Bordenache, consemnată mai sus. Indicarea peribolului este desigur „actualizarea” G. Bordenache, după interpretarea ca peribol a laturii de vest a templului A'. Rămâne însă enigma lipsei din relatarea ei a sursei pe care se baza, diferită de *vulgata* histriană. Cum o cunoscuse pe

¹³ După foaia 31. Pe profilul de pe foaia 32 lățimea puțului este de 1,25 m.

¹⁴ Sublinierea este a autoarei.

¹⁵ Aflăm de aici că Marcelle Lambrino pregătise pentru tipar și o copie a caietului 4 de schițe, pierdută între timp.

Marcelle Lambrino, înaintea plecării ei din țară, este posibil ca Gabriella Bordenache să fi reluat legătura, obținând, în vederea publicării cărții ei, datele privind condițiile de descoperire ale *kuros*-ului arhaic direct de la Marcelle Lambrino, poate împreună cu foaia 33. Sursa nu putea fi mărturisită atunci, în condițiile de *damnatio memoriae* care lovise numele soților Lambrino.

Vulgata histriană se bazează pe unele afirmații vagi ale Marcellei Lambrino din volumul *Les vases archaïques d'Histria*, cu privire la un presupus templu al lui Apollo Ietros, aflat sub bazilica din nord-estul cetății, așa numita „bazilica Pârvan”, pe temeiul unui sondaj în adâncime. „Au IVe s.av.J.-C. (!), le sanctuaire d'Apollon Iètros d'Histria possédait un temple en marbre, deux statues en bronze, celle d'Apollon et celle de Léto, et un édifice orné d'une frise où étaient figurées les quatre divinités”. Totuși nici vagile indicații de săpătură, nici fotografia de la p. 16, fig. 2, nu autorizează această presupunere. Descoperirea unui „Apollon archaïque” doi ani mai târziu după publicarea cărții (1938)¹⁶ în celălalt capăt al cetății, făcea încă de atunci și mai improbabilă ipoteza Marcellei Lambrino.

De altfel, în stadiul actual de cunoaștere a Zonei Sacre, localizarea *kuros*-ului în partea de nord-est, în preajma zidului de vest al templului A', nu este surprinzătoare. O serie de indicii și de descoperiri ne conduc la atribuirea acestui templu, cel mai mare din Zonă, divinității eponime a cetății, Apollo Ietros¹⁷. Ne mulțumim să amintim descoperirea în 1991 a unui *bothros*, tot în imediata apropiere a zidului de vest al templului, cuprinzând un fragment dintr-un al doilea *kuros*. Depozitul, care va fi publicat curând de către descoperitor, K. Zimmermann, se datează prin ceramică în primul sfert al sec. al VI-lea a. Chr.¹⁸

¹⁶ Din scrisoarea lui Scarlat Lambrino către Bazil Munteanu din 8 iulie 1936, Bazil Munteanu, *Correspondențe*, Ethos Ioan Cusa, Paris 1979, p. 310, reiese că volumul a fost terminat mai devreme: „nevasta-mea...lucrează pe capete acum la terminarea volumului de vase, care se va tipări în toamna [anului 1936]”.

¹⁷ *Histria VII. Histoire et stratigraphie* III 7.

¹⁸ M. Alexandrescu Vianu, *Histria IX*, p. 32, cat. 3.

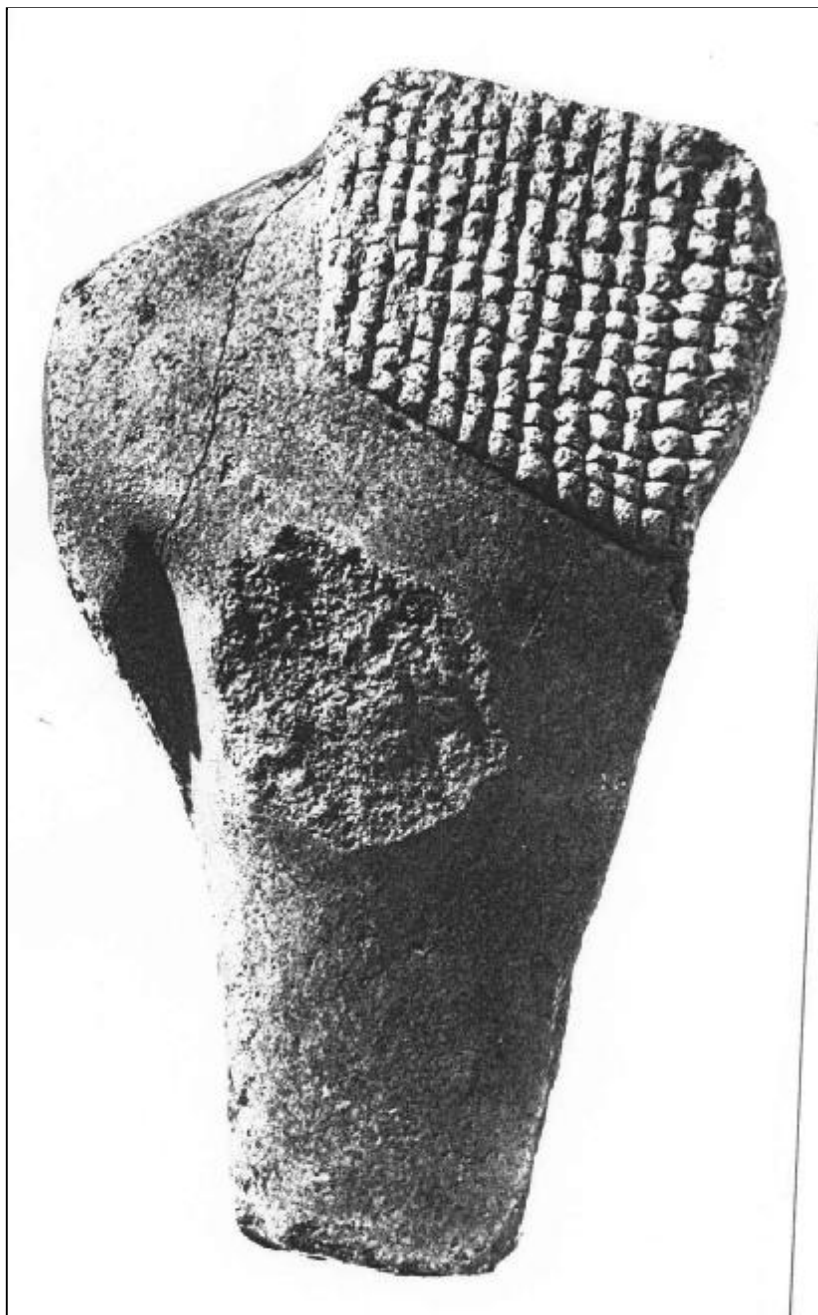

Fig. 1 - Fragment de *kuros* descoperit la Histria

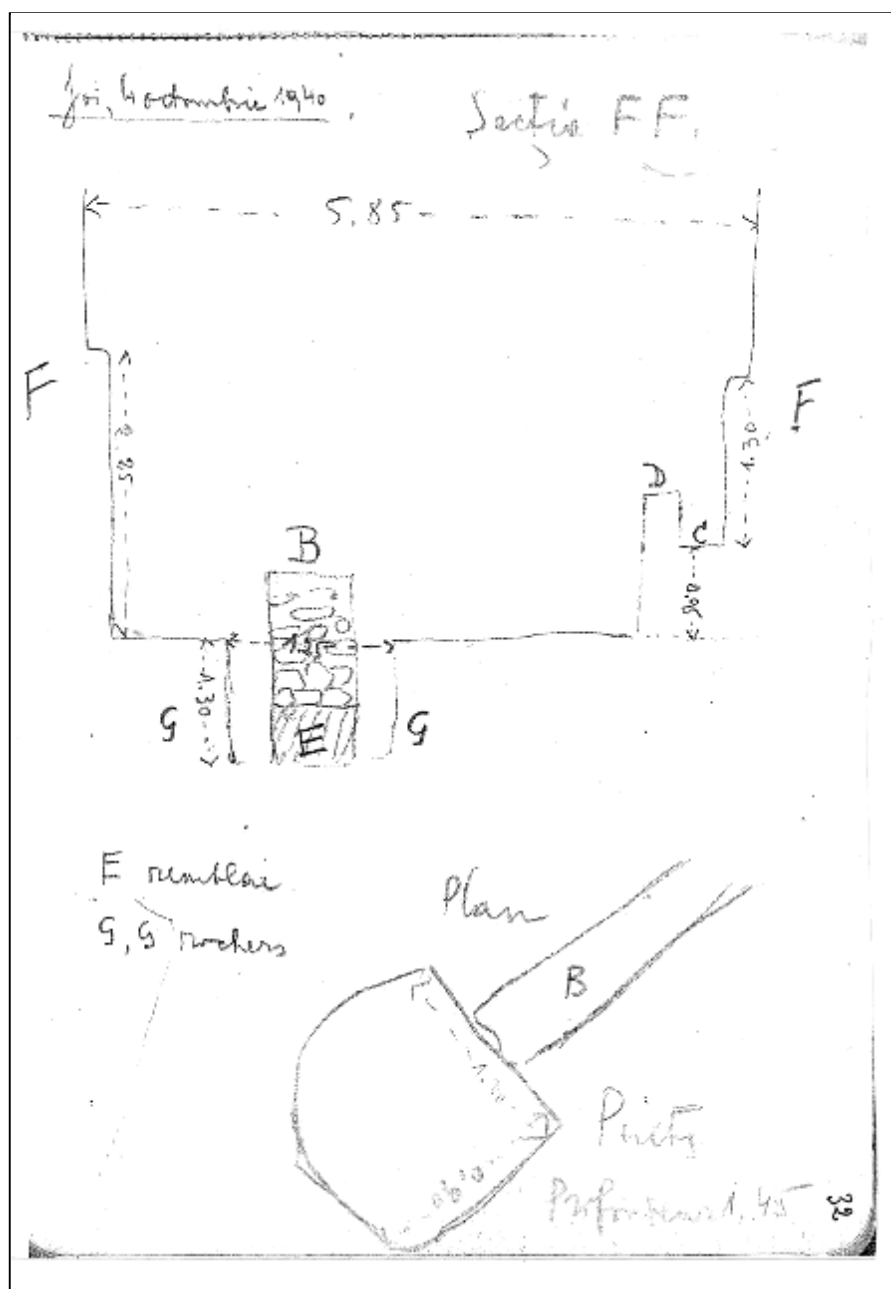

Fig 3 - Caietul n° 4 de schițe Lambrino, foaia 32, de joi, 4 octombrie 1940

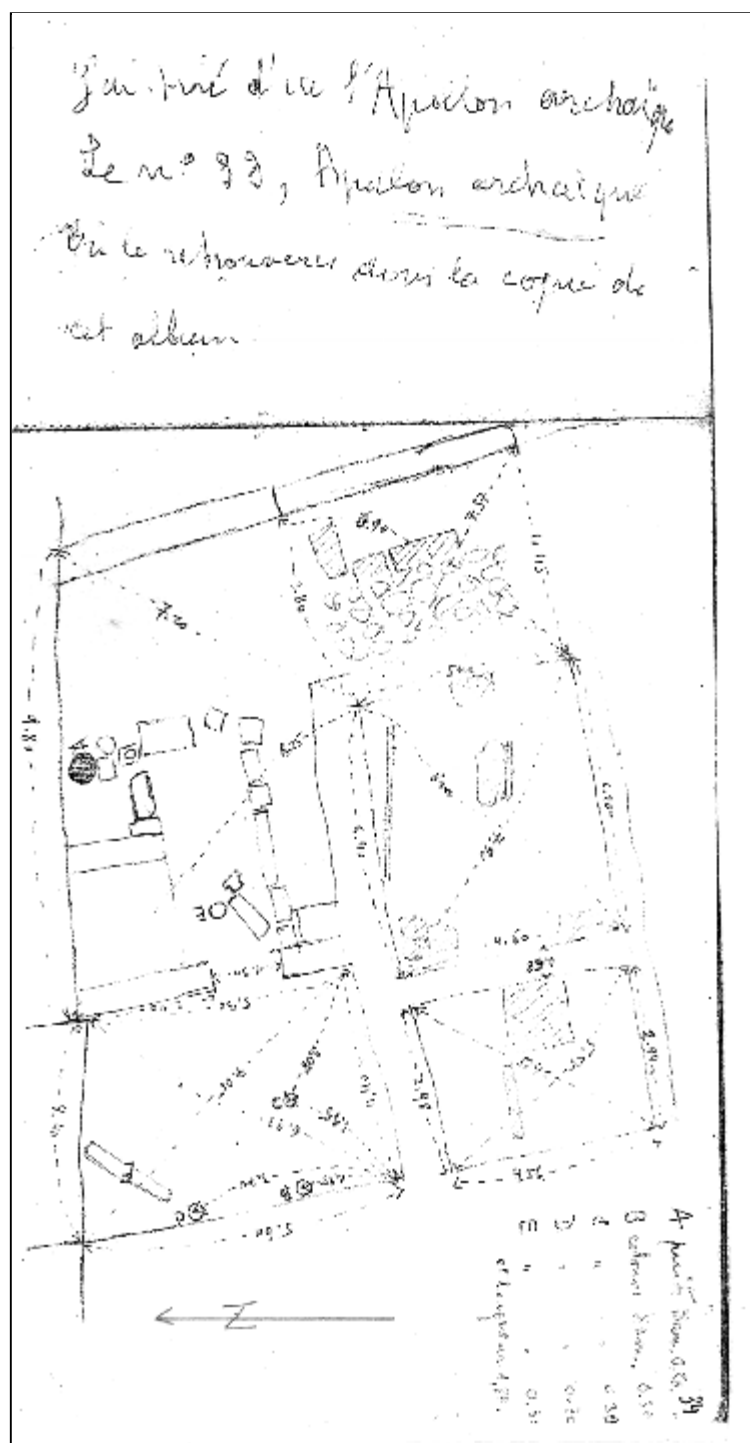

Fig. 4 - Caietul n° 4 de schițe Lambrino, foaia 34, de joi, 4 octombrie 1940

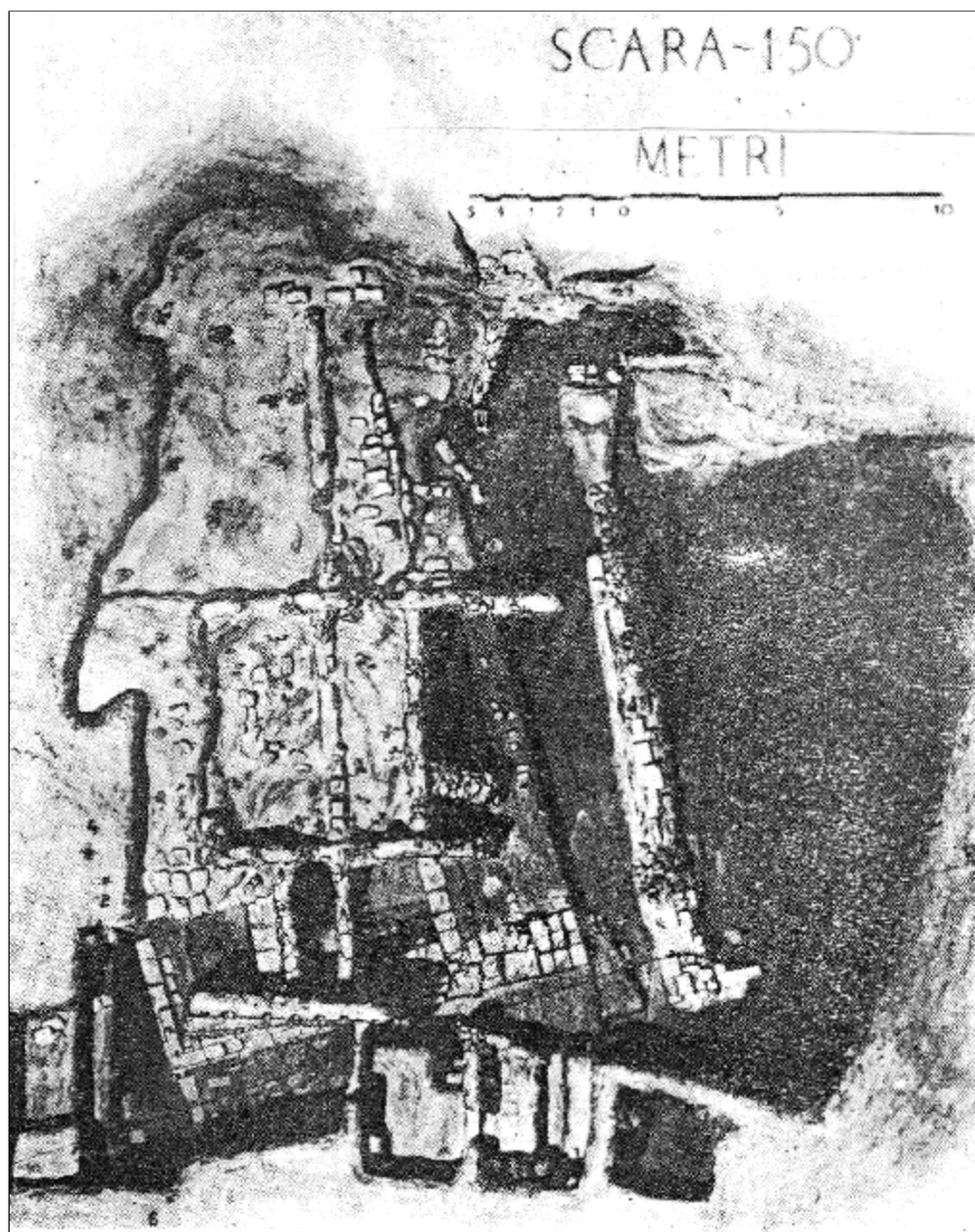

Fig. 5 - *Histria I*, fig. 88. „Sectorul T la sfârșitul campaniei 1950”
(relevu de Dinu Theodorescu)

Fig 6 - *Histria I*, fig. 87. „Latura estică a templului [lui Zeus],
câteva zile după începerea lucrărilor [în 1950]”

Fig. 7 - *Histria I*, fig. 118. „Clădirea cu coloane. Interiorul încăperii”

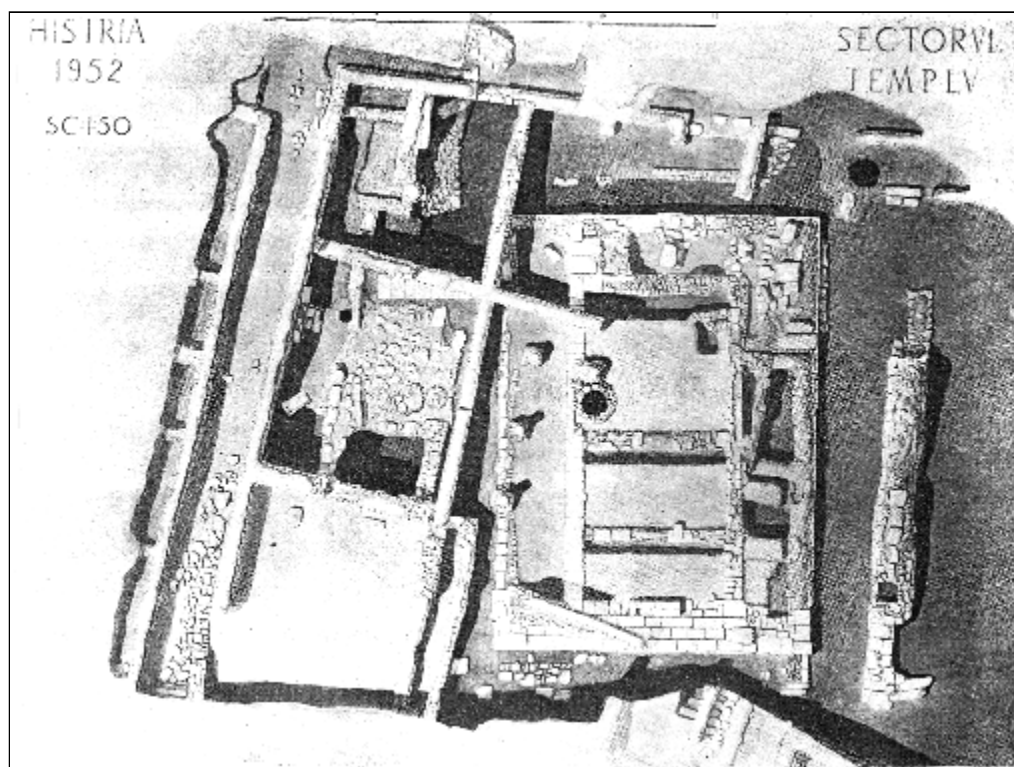

Fig. 8 - *Histria I*, pl. XXIX. Releveul templului lui Zeus 1950, de arh. Dinu Theodorescu.

LES CONDITIONS DE DÉCOUVERTE DU KOUROS ARCHAÏQUE D'HISTRIA (D'APRÈS LES CARNETS LAMBRINO)

Résumé

La rentrée des photocopies des Carnets et Cahiers Lambrino à l'Institut d'Archéologie „Vasile Pârvan”, grâce à la bienveillance de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, a permis à l'auteur de retrouver dans le Cahier d'esquisses n° 4 Lambrino trois feuilles qui indiquent les conditions de découverte en 1940 du fragment de *kouros* dans la Zone Sacrée, une fosse près du temple A'. Comme préambule, l'auteur retrace l'exile tragique du prof. Scarlat Lambrino et de son épouse, Marcelle F. Lambrino, frappés de *damnatio memoriae* par le régime communiste.

LA LISTE DES FIGURES

- Fig. 1. Fragment de *kouros* découvert à Histria
- Fig. 2. Le carnet n° 4 de croquis Lambrino, page 31, du jeudi, 4 octobre 1940
- Fig. 3. Le carnet n° 4 de croquis Lambrino, page 32, du jeudi, 4 oct. 1940
- Fig. 4. Le carnet n° 4 de croquis Lambrino, page 34, du jeudi, 4 oct. 1940
- Fig. 5. Histria I, fig. 88. „Le secteur T à la fin de la campagne de 1950” (relevé fait par Dinu Theodorescu)
- Fig. 6. Histria I, fig. 87. „Le côté-est du temple de Zeus, quelques jours après le commencement des travaux en 1950”
- Fig. 7. Histria I, fig. 118. „Le bâtiment à colonnes. L'intérieur de la pièce”
- Fig. 8. Histria I, pl. XXIX. Relevé du temple de Zeus 1950, fait par Dinu Theodorescu